

Esther Postema

'Een bronwel van beschaving en ontwikkeling'

De Wereldbibliotheek en de gewone man

Aan het begin van de twintigste eeuw richtte Leo Simons de *Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur* op, die de verbreiding van literatuur onder de minder be-deelden moest bevorderen. In dit artikel onderzoekt Esther Postema in hoeverre het aanbod van deze uitgeverij aansloot bij de behoeften en middelen van haar doelgroep.

Literatuur is een luxeproduct. Het wordt gelezen door de elite, niet door de arbeider. Dat is anno 1999 zo, en dat was aan het begin van de eeuw nog veel sterker het geval. Een indruk van de lonen en prijzen in 1905. Een metselaar in overheidsdienst verdient 21 cent per uur, een 'losse arbeider' 15 cent.¹ In een boekhandel moet voor een klucht of blijspel uit de 'toneelbibliotheek' 40 tot 90 cent per stuk betaald worden, en voor een 'volksuitgave' van novellen en schetsen 50 cent. Literatuur van een wat hoger niveau is ook meteen zes keer zo duur: een bundel met 'voor moeder en dochter waarlijk léésbare familieavonturen' van Samuel Falkland (pseud. Herman Heijermans) of van Lodewyk van Deyssel kost twee gulden negentig, *Dode Zielen* van Gogol zelfs nog een gulden meer.² Dat zijn dus twee daglonen; logisch dat deze werklieden de boekwinkel voorbijlopen. Wanneer een handwerksman, of bijvoorbeeld fabrieksarbeider of een dienstmeisje, zich toch graag door het geschreven woord wil laten wegvooeren kan hij of zij een goedkope 'colportageroman' kopen. Niet bij de boekhandel, maar bij een wat minder hoogdrempelige zaak, zoals bijvoorbeeld

- 1 Centraal Bureau voor Statistiek, *Jaarcijfers voor het koninkrijk der Nederlanden, Rijk in Europa*. 1905 ('s Gravenhage 1906) 70; 98-99. Frank de Glas, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en 'Ontwikkeling'/ De Arbeiderspers vóór 1940* (Amsterdam 1990).
- 2 Advertenties, *Nieuwsblad voor de boekhandel* (NvdB) 72 (1905) 66; 98; 398; 476.

een stationskiosk. De boekjes die daar verkocht worden bevatten spannende detectiveverhalen of, meer voor het vrouwelijke publiek, meeslepende 'romannetjes'. Deze verhalen worden in afleveringen verkocht, drie per week, soms wel vijftig afleveringen per verhaal. Elke aflevering kost zo'n twee cent.³ Dat is dus goed op te brengen, al is de reeks in zijn geheel uiteindelijk toch niet zo goedkoop.

Nog goedkoper is het om boeken te lenen. Dat kan bij een commerciële bibliotheek, waar met name de genoemde colportageromans voor een klein bedrag te leen zijn.⁴ In de volksbibliotheken van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is de keuze wat ruimer, al vindt men er geen boeken van hoog niveau.⁵ Andere leesalen hebben een meer gesloten, elitair karakter. De arbeider zal daar niet snel naar binnen gaan. Sinds een paar jaar worden ook Openbare Bibliotheken geopend. Deze beheren een gevarieerde collectie, die mensen uit alle lagen van de bevolking iets te bieden heeft. Tot nog toe zijn dergelijke bibliotheken echter nog maar in zes steden gevestigd.⁶ Is het in deze dagen dus schier onmogelijk om serieuze literatuur in eigen bezit te krijgen, ook de mogelijkheden om ze te lenen zijn beperkt. Aan meer 'aardse' lectuur, die zich wellicht ook wat beter leent voor ontspanningsdoeleinden, is wel goed te komen.

Maar zouden arbeiders, dienstmeisjes en huismoeders niet ook behoefte hebben aan *echte, goede* lectuur? Literatuur waarvan bovendien verwacht mag worden dat zij een wat meer verheffende invloed heeft dan de 'driestuverromans' waarin moord en seks een erg grote rol spelen. Sommige mensen denken van wel. Leo Simons bijvoorbeeld. Deze joodse koopmanszoon richt in 1905 de *Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur* op met het doel dergelijke literatuur beschikbaar te maken voor alle lagen van de bevolking. Deze maatschappij zal de *Wereldbibliotheek* uit gaan geven, een laaggeprijsde reeks boeken uit de oude en nieuwe wereldliteratuur. Zo wil Simons elke Nederlander in staat stellen een eigen kwaliteitsbibliotheek te vormen. Want boeken in eigen bezit, is zijn stellige overtuiging, worden beter gelezen dan geleende boeken. En alleen door aandachtige lezing en zelfs herlezing wordt echt recht gedaan aan

3 'Bestrijding der prikkellektuur', *De Ploeg* 3 (1910-1911) 232-247.

4 Commissie voor de volkslectuur, *Een weg tot volksontwikkeling (openbare bibliotheken en leesalen)* (z.p. z.j.) 83-84.

5 H.E. Greve, *Openbare leesmusea en volksbibliotheken* (Amsterdam en Leipzig 1906) 11-13.

6 *50 jaar kans om te lezen: centrale vereniging voor openbare leesalen en bibliotheken. 1908-1958* (Amsterdam z.j.) 14.

deze werken. Bovendien kan de lezer door intensievere lezing van goede literatuur meer opsteken van hetgeen grote geesten hem te vertellen hebben.

Een nobel streven dus, deze *Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur*. Maar de grote vraag is natuurlijk: is het publiek dat de uitgever als het zijne beschouwt ook geïnteresseerd in het gebodene? Want deze boekjes zijn met hun twintig cent dan wel aanmerkelijk goedkoper dan die van andere uitgevers, voor de arbeider is het nog altijd een uurloon. En, nog belangrijker, zulke literatuur biedt iemand die minstens tien uur per dag en zes dagen in de week werkt misschien niet de ontspanning waarnaar hij verlangt.

In dit artikel zal worden bekeken hoe de relatie van deze uitgeverij met het arbeiderspubliek nu eigenlijk was. Eerst moet echter aandacht worden geschonken aan haar oprichter, Leo Simons. Wat bracht hem tot het opmerkelijke streven om in de huiskamers van arbeiders boekenkasten met klassieke werken te doen verrijzen?

Het ideaal

Leo Simons (1862-1932), is na het behalen van zijn lerarenacte Nederlands aanvankelijk werkzaam in het onderwijs en de journalistiek. Hij raakt in de ban van de beweging voor sociale verheffing van de massa, en noemt zich 'zeer democratisch, op het socialisme af'.⁷

Hij wil zich dus inzetten voor de verheffing des volks. En aangezien hij zelf een liefhebber is van kunst en literatuur, levert hij zijn bijdrage het liefst via culturele instellingen. In een bijdrage aan de serie *Studies in Volkskracht* verwoordt hij zijn visie op het democratiseringsvraagstuk. Voorlopig moeten volksontwikkeling en politieke scholing van de massa wat hem betreft voorrang hebben. Alleen zo zal in de toekomst een basis kunnen ontstaan die verwezenlijking van algemeen kiesrecht zinvol maakt.⁸

De democraat gaat zich realiseren 'hoe noodig voor ons Volk en onzen

7 Frank de Glas, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en 'Ontwikkeling' / De Arbeiderspers vóór 1940* (Amsterdam 1990), 65; A.H. Gerhard, 'De leider op weg naar zijn Wereldbibliotheek' in: *Gedenkboek van het 25 - jarig bestaan der Wereldbibliotheek* (Amsterdam 1930) 1-15; Brief Leo Simons aan Franz Dülberg, 5 mei 1908, Letterkundig Museum, archief Leo Simons, inv. nr. S 6233.

8 De Glas, *Nieuwe lezers*, 65-68.

Stam is, dat de groote menigte de beste werken van allerlei aard onder haar bereik zou krijgen.' Voor hen die literatuur echt goed lezen, zal dit namelijk een grote verrijking betekenen. Dat dit lezen soms grote inspanning vergt, begrijpt hij. Toch acht hij mensen uit alle lagen van de bevolking er toe in staat.⁹

Daarom neemt Simons er geen genoegen mee dat arbeiders bij volksbibliotheken speciaal op hun niveau uitgezochte romannetjes lenen. Dergelijke lectuur heeft hen niets wezenlijks te vertellen, de werken van auteurs als Vondel, Multatuli of G.B. Shaw wel. Zoals gezegd is aan dergelijke literatuur in bibliotheken moeilijk te komen. Simons is er bovendien van overtuigd dat geleende boeken nooit echt goed gelezen worden:

(...) men leent ze, men huurt ze, bezit ze niet, bewaart ze niet, zorgt er niet voor. Dat komt doordat veelal nieuwe boeken voor de meerderheid der menschen inderdaad te duur zijn, maar ook, omdat wie wel den prijs betalen *kunnen*, dit niet willen doen, omdat ze er de waarde nog niet van begrepen hebben; vooral omdat ze nog niet geleerd hebben hoeveel een goed boek, in eigen bezit rustig thuis gelezen en doorproefd, hun te zeggen heeft; in welk een dampkring van cultuur dat rustig lezen en genieten brengt. (...) Zulk een boek bezitten, zóó, dat ge er telkens weer eens tot terug kunt keeren, is een rijkdom; dit vermogen om U in zulk een werk te verdiepen een bron van gestadige zelfverrijking.¹⁰

Leo Simons, uit: *Gedenkboek der Wereldbibliotheek* (Amsterdam 1915) 294.

De 'bronwel van beschaving en ontwikkeling' die boeken in eigen bezit vormen, wil Simons met zijn Wereldbibliotheek voor iedereen beschikbaar maken, voor twintig cent per deeltje.¹¹

Dit zal naar zijn stellige overtuiging grote gevolgen hebben voor de mogelijkheden van de lagere klassen. Ja, 'het streven en werken van de W.B. (de maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur zal gaandeweg 'Wereldbibliotheek', of 'W.B.' gaan heten, naar haar voornaamste boekenreeks, EP) is in den aard democratisch en zelfs revolutionair: zij brengt een geheele ommekeer op cultureel gebied, waar zij de

9 L. Simons, 'De W.B., de boekhandel en de heer van Looy', *NvdB* 74 (1907) 739.

10 L. Simons, 'Boeken-schrijvers-lezers' in: Idem, *Studies en lezingen* (Amsterdam 1911) 341-380, aldaar 345.

11 L. Simons, 'De W.B., de boekhandel en de heer van Looy', 739.

gansche gemeenschap in staat stelt te deelen in cultuur en beschaving.¹²

De uitgaven

Met een uitgave van *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van Betje Wolff en Aagje Deken in twee delen, maakt de Wereldbibliotheek haar entree. Een visitekaartje dat er niet om liegt. Het boek is immers een klassieker die voor de lezer van de twintigste eeuw nou niet meer zo makkelijk wegleest, en bepaald geen bestseller is. Toch is het dit soort boeken dat Simons naar het grote publiek wil brengen

Behalve grote klassiekers geeft de Wereldbibliotheek ook nieuwe werken uit. Onder andere die van een aantal 'huisauteurs', een groepje schrijvers dat in de Wereldbibliotheek een flink oeuvre opbouwt, en door de populariteit bij het publiek een belangrijke peiler vormt waarop de uitgeverij rust. Dit succes maakt de uitgave van minder goed verkopende werken mogelijk.¹³

De nadruk ligt op fictie, zowel klassiek als modern. En al legt de Wereldbibliotheek voor zichzelf een hoge standaard, zij probeert ook rekening te houden met lezers voor wie al te serieuze lectuur wat te hoog gegrepen is. Het 'bizonderste werk uit de literatuur der eeuwen' moet daarom in de bibliotheek samengaan met goede 'bezighoudingslectuur'.¹⁴

Maar steeds weer zullen de uitgevers geconfronteerd worden met het feit dat de boeken die zij het liefst zouden publiceren de oorspronkelijke doelgroep, de lagere volksklassen, boven de pet gaan. Al na het eerste jaar van de Wereldbibliotheek moet het roer worden bijgesteld. De directie tracht door uitbreiding van het aanbod tegemoet te komen aan de 'gebleken behoefte aan nog goedkooper en eenvoudiger romanlectuur voor de menigte van lezers, boven wier hoofden onze bibliotheek nog gaat, en dus als opvoedingsmiddel tot deze (...)'. Maar dergelijke 'volksuitgaven' blijven in de loop der jaren steeds weer op een fiasco uit te lopen.¹⁵

12 L. Simons, 'Het goedkoope boek' in: *Gedenkboek 1915*, 13-73, aldaar 13.

13 De Glas, *Nieuwe lezers*, 136 en 163.

14 'Vertalen', *De Ploeg* 1 (1908-1909) 77.

15 De directie van de Wereldbibliotheek, *Aan onze aandeelhouders* (Amsterdam z.j. (1906)) Letterkundig Museum, Archief Wereldbibliotheek, inv. nr. W 5003. Zie over de pogingen om speciale reeksen aan arbeiders te verkopen o.a. een brief van het comité van aanbeveling, waarmee nieuwe aandeelhouders gewerd werden, vijf jaar na de oprichting van de Wereldbibliotheek, Archief Wereldbibliotheek.

De Wereldbibliotheek acht het van groot belang om werken te publiceren van uiteenlopende stromingen. 'Weid geopende vensters' noemt Simons deze houding. Verscheidenheid is volgens Simons noodzakelijk om 'gevaarlijke eenzijdigheid van cultuur' tegen te gaan.¹⁶ Maar ondanks dit streven naar veelzijdigheid en ongebondenheid - de uitgever distantieert zich hiermee van de verzuiling die de Nederlandse samenleving in deze dagen meer en meer gaat bepalen¹⁷ - is de sympathie van de Wereldbibliotheek voor de socialistische beweging wel duidelijk terug te zien in de keuze van werken en in haar redactionelen. Als een abonnee zich beklagt over de 'opruimende' en 'gevaarlijke' inhoud van Henriëtte Roland Holsts *De Opstandelingen*, luidt het antwoord zelfs dat de verhoudingen en toestanden in Nederland opstand nu juist tot plicht maken. En aangezien het Nederlandse volk van nature nu eenmaal niet zo opstandig is 'zal de lezing van werk waarin zoo heerlijk-fel die opstandsdrijf vlamt, ontzaglijk veel goed kunnen doen.'¹⁸ Hier is de schroom om kleur te bekennen even op zij gezet.

In de Wereldbibliotheek verschijnt overigens niet alleen fictie. Ook wetenschappelijke en anderszins wetenswaardige onderwerpen komen aan de orde. En ook hier worden de intellectuele mogelijkheden van de lezers bepaald niet onderschat. Deze worden bijvoorbeeld in aanraking gebracht met het gedachtengoed van Jean Jacques Rousseau, Erasmus, Karl Marx en de 'Duitse econoom en staatsman' Walther Rathenau. Dat in dit overwegend a-religieuze en socialistische aanbod ook de Middeleeuwse kerkgeleerde Thomas à Kempis een plaats vindt, wordt door critici uit kerkelijke hoek gezien als een schijnheilig goedmakertje.¹⁹

De uitgeverij en haar publiek

Vanaf het begin stuit het werk van de *Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur* op luid protest uit de boekenbranche. Deze gelooft niet dat de uitgeverij werkelijk het nieuwe publiek bereikt, en beschuldigt haar er van kopers voor boeken van de gangbare prijs weg te kapen. Volgens sommigen is zelfs sprake van een algehele ontwaarding van het boek: de goedkope

16 'Het realisme en onze bibliotheek', *De Ploeg* 1 (1908-1909) 32; Simons, 'Het goedkoope boek', 14.

17 De Glas, *Nieuwe lezers*, 84.

18 Redactioneel, *De Ploeg* 3 (1910-1911) 32.

19 'Onze auteurs', *Gedenkboek van het 25-jarig bestaan*, 114-159.

uitgaven geven minder gegoeden het idee 'dat een boek goedkoop moet zijn, veel goedkooper dan een voorstelling van Nap. de la Mar of een serie grammaphoonplaten.'²⁰

Eén boekhandelaar laat een ander geluid horen. Hij verwelkomt de Wereldbibliotheek als een uitgever die iets kan betekenen voor de lagere klassen: 'Duizenden onbemiddelde intellectuelen dorsten naar kennis en kunnen geen bevrediging vinden door de hoge kosten der boeken' constateert hij. Deze intellectuelen komen nu voor het eerst zijn boekwinkel binnen, en zijn daar van harte welkom:

Van 'Sara Burgerhart' of Multatuli's 'Vorstenschool' verkocht ik zoo door elkaar gerekend eens in de drie jaar één ex. Zoodra nu was niet de goedkoopste uitgave daar, of die zelfde boeken gaan bij 25 tallen voor 't raam weg. De breede schaar van onderwijzers alleen verschaftte aan 'Sara Burgerhart' een reuzendebiet, terwijl thans een timmerman, en brievenbesteller, een naaister, 15 cent op de toonbank komt leggen voor een 'Vorstenschool'.

Eén stem dus waaruit blijkt dat de Wereldbibliotheek op de goede weg is, en met haar uitgaven daadwerkelijk een nieuw boekenpubliek bereikt. Voor het overige lijkt de branche er van overtuigd te zijn dat alleen het reeds bestaande publiek, dat best duurdere boeken kan betalen, zijn goedkope uitgaven koopt.

Simons en zijn compagnons zijn zich er terdege van bewust dat het bereiken van een nieuw publiek om een bijzondere aanpak vraagt. Daarom vinden zij het bijvoorbeeld nodig om zoveel mogelijk contact met de lezers te onderhouden. Dat doen zij onder meer door circulaires met de boeken mee te verspreiden. Zo willen zij een band creëren met hun lezers, en tegelijkertijd de nodige toelichting geven bij hun uitgaven, zodat deze ook voor ongeoeffende lezers goed te begrijpen zijn.

En ook de lezer zelf zoekt contact. Zo vraagt de heer E. om een vaste vragenrubriek in het correspondentieblad van de Wereldbibliotheek:

Wanneer men tegenover mij als leek praat van zesvoet of viervoet in een gedicht, dan snap ik dar niets van; op een andere wijze die termen gebezigd, of termen vervangen door meer alledaagsche woorden zullen mij in staat stellen te weten wat men bedoelt. (...) Tien tegen één wed ik, dat menschen

20 S.L. van Looy, 'Practische overpeinzingen II', *NvdB* 74 (1907).

bedeeld met 'n kleine portie ontwikkeling als ik, in de meening verkeerden, dat 'n gedicht dan mooi is, als 't rijmt, wanneer de rijmwoorden kloppen als 'n bus.²¹

De redactie reageert enthousiast op dit verzoek, uiteraard. Zij is blij te merken dat er daadwerkelijk nieuwe lezers te vinden zijn onder haar publiek. De heer E. krijgt zijn rubriek, en zijn eigen vraag wordt direct beantwoord met een eenvoudige cursus poëzie, waarna de hoop wordt uitgesproken 'dat woorden als *rythme* en *versvoet* u niet meer zoo raadselachtig zullen voorkomen.'²²

Maar ondanks enkele gunstige signalen moet Simons beamen dat de uitgaven van zijn maatschappij lang niet alleen, of zelfs nauwelijks, worden gekocht door het publiek waarvoor zij aanvankelijk bedoeld waren. In het eerste jaarverslag wordt ook meteen al het belang van die ene groep gebagatelliseerd door er op te wijzen dat nooit alléén 'volkskringen' waren beoogd. Tussen deze en de gegoede klassen bestaan immers de mensen 'die behoefte voelen aan meer ontwikkeling en goede lectuur, maar die behoefte niet konden bevredigen vóór onze bibliotheek ontstond: Onderwijzers, artisten, ambtenaren, kantoorbedienden, militairen, meer ontwikkelde arbeiders. Wij gelooven die kringen zeker bereikt te hebben. (...) Voeg daarbij de talloze jongelieden onzer scholen, meestal echt boekhongerig en evenzeer klein bij kas!'²³

Toch moeten nog wegen gevonden worden om de 'massa' te bereiken. Voor hen wordt, zoals we al zagen, een nieuwe serie ontwikkeld: *De Beste Wereldromans*, die vergezeld zal gaan van een geïllustreerd bijvoegsel, '*Van alles wat*' geheten.²⁴

Maar in het tweede jaarverslag wordt wederom de vraag gesteld of de Wereldbibliotheek door de strenge criteria die zij aan haar uitgaven stelt niet haar doel voorbij schiet. 'Ontspanningslectuur' wordt wel opgenomen in het fonds, maar alleen die 'met blijvende letterkundige waarde'. En dit aanbod blijkt toch vooral het meer ontwikkelde proletariaat aan te spreken. Om meer lezers uit de laagste klassen te bereiken gaat de Wereldbibliotheek er toe over verschillende arbeidersboekerijen gratis exemplaren toe te zenden. En weer wordt een nieuwe serie, de *Blauwe Bibliotheek*

21 Anonymus, 'Ingezonden brief', *Correspondentieblad uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkope lectuur* 1, nr. 1 (1906) 6.

22 Ibidem.

23 Redactie, 'Uit ons eerste jaarverslag' *Correspondentieblad* 1, nr. 1 (1906) 3-4.

24 Ibidem.

genaamd, opgezet, die wederom speciaal op de laagste klassen gericht is. Doordat deze boekjes los verkocht worden, in plaats van per abonnement, zijn zij laagdrempeliger dan andere werken van de Wereldbibliotheek. De reeks is bedoeld als een vervanging van de 'prikkellectuur', de sensationalistische vervolgseries die zo grif aftrek vinden bij de stationskiosken, en krijgt juist vanwege deze doelstelling veel steun.²⁵

Wanneer een aantal jaren later nog altijd maar een klein deel van het arbeiderspubliek is bereikt, wijdt Simons dat aan lage lonen en te lange werktijden. Maar hij geeft ook toe dat hij er zelf misschien niet altijd goed in slaagt om bij de keuze van werken voldoende rekening te houden met de smaak van al zijn lezers. Hij heeft de neiging om 'te hoog te grijpen'.²⁶

Dat het wellicht niet realistisch is om van mensen met een laag inkomen en een werkdag van tenminste tien uur te verwachten dat zij geld en tijd over hebben voor het aandachtig lezen van hoogstaande lectuur, schijnt Simons zich dus wel te realiseren. Het lukt hem alleen slecht om concessies te doen aan deze omstandigheden. Dat is ook niet zo makkelijk, aanzien publiek dat wegblijft niet laat weten waarom het wegblijft. Maar soms denken derden te kunnen melden hoe de volksklassen over de uitgaven van de Wereldbibliotheek denken...

De heer Simons heeft als leider der Wereldbibliotheek den ondervinding opgedaan, dat de werken; onder zijn toezicht verschenen, niet gelezen worden door de groote massa, waarvoor ze eigenlijk juist zijn uitgegeven. Een wonder! zou ik meenen. Men moge nog zoo hoog prijzen de waarde van de meeste dier werken - ontkennen kan men niet, dat ze weinig geschikt zijn om bijv. een dienstmeisje of een smid een poosje prettig te laten lezen. Dezen kunnen zich onmogelijk verpoezen met een boek als bijv. Sara Burgerhart en zoovele andere in de bedoelde bibliotheek verschenen boeken. Ja, ik durf gerust beweren, dat de groote meerderheid der werklieden afkeerig is zich

25 Redactie, 'Uit ons vierde jaarverslag (juli 1908-1909)', *De Ploeg* 2 (1909-1910) 252-256, aldaar 252; 'Bestrijding der prikkellectuur', *De Ploeg* 3 (1910-1911) 232-247, aldaar 234; N. van Hichtum, 'Over prikkellectuur', *De Ploeg* 1 (1908-1909) 133-141, aldaar 141;.

26 'Bestrijding der prikkellectuur' 233; 234; 246.

met dergelijke lectuur op te houden. Ze kunnen het trouwens niet, omdat ze die niet weten te waarderen - en men kan daarom toch niet verlangen dat ze boeken zullen lezen, die niet door henzelf, maar door anderen mooi worden gevonden.²⁷

De auteur van deze ingezonden brief in het *Typografenblad*, zelf een drukker, vraagt zich af waarom de hogere klassen het de 'afgetobde dienstmaagd' en 'den afgesjouwdens metselaar' niet gunnen dat zij hun zinnen verzetten met 'prikkellectuur'. 'De schade zal waarlijk zoo groot niet zijn, als volwasnen personen wat van vrijen en trouwen lezen,' meent hij.²⁸

De redactie van het blad *De Ploeg*, een uitgave voor de abonnees van de Wereldbibliotheek, erkent naar aanleiding van dit stuk dat veel van wat bij de Wereldbibliotheek verschijnt te hoog gegrepen is voor de arbeider of het dienstmeisje, maar is het oneens met de veronderstelling dat de meerderheid van het publiek voor niets anders dan 'valsche gevoel' ontvankelijk is. Andersoortige literatuur zal misschien eerst wat vreemd gevonden worden, maar iedereen kan dit *leren* waarderen. Simons weigert in ieder geval met zijn keuze van uit te geven werken te speculeren op 'mingelukkige instinkten en hartstochten'. Zijn *beschavingsideaal* verbiedt hem dat.²⁹

Bij het tweede lustrum van de Wereldbibliotheek stelt L. Lakmaker, een werknemer van de uitgeverij, vast dat welliswaar bij sommige arbeiders behoefte bestaat aan goede en goedkope lectuur, maar dat het *niet* bestaan van die behoefte meer algemeen is. Opvoeding van de arbeider is daarom gewenst. Lakmaker, zelf van socialistische huize, ziet een samenwerking tussen de Wereldbibliotheek en de arbeidersbeweging voor zich. Gezamenlijk kunnen zij de 'geestelijke verheffing van de arbeidersklasse' voltooien, en pas daarna zal de Wereldbibliotheek haar eigenlijke doel naderen.³⁰

Hiermee wordt ongemerkt de kern blootgelegd van het probleem waarmee de Wereldbibliotheek worstelt. De uitgeverij komt voort uit de overtuiging van Leo Simons dat mensen uit de lagere klassen gelukkiger en intelligenter worden van het lezen van goede literatuur. Maar bij de vraag

27 'Prikkellectuur' (overdruk van ingezonden brief uit *Het Typografenblad*) *De Ploeg* 3 (1910-1911) 283-284, aldaar 284.

28 Ibidem.

29 Ibidem, reactie van de redactie, 284; L. Simons, 'Het goedkoope boek' in: *Gedenkboek der Wereldbibliotheek, 1905-1915*, 13-73, aldaar 56.

30 L. Lakmaker, 'De wereldbibliotheek en de arbeidersbeweging' in: *Gedenkboek der Wereldbibliotheek, 1905-1915* (Amsterdam 1915) 112-117, aldaar 113.

of niet al een hoger ontwikkelingsniveau nodig is om van zulke literatuur te kunnen genieten staat hij te weinig stil. Laat staan dat hij zich realiseert dat juist daar het probleem van de arbeidersklasse ligt. Het al dan niet beschikbaar zijn van Vondel en Shakespeare is een kwestie die pas veel later van belang zou kunnen worden.

Het idee om samen met de arbeidersbeweging het onderwijs van arbeiders op zich te nemen leidt overigens tot niets. De arbeidersbeweging geeft geen sjoerge. Haar terughoudendheid bij verschillende voorstellen voor samenwerking die de Wereldbibliotheek doet komt waarschijnlijk ten dele door de loyaliteit van socialisten aan hun 'eigen' uitgeverij, de 'Ontwikkeling' - de latere Arbeiderspers - die ondertussen is opgericht.³¹

Naarstig wordt gezocht naar manieren om arbeiders in contact te brengen met de boeken van de Wereldbibliotheek. Lezingen, voordrachten en toneeluitvoeringen zouden deze groep wellicht op een laagdrempelige manier bekehd kunnen maken met literatuur. Leden van de directie zijn niet te beroerd om zelf het land in te trekken om lezingen te verzorgen, en zij vinden in de beginjaren van de Wereldbibliotheek ook lezers bereid om zich verdienstelijk te maken in toneelstukken voor het zogenaamde 'Winterwerk' in een aantal grote steden. In de jaren na het eerste lustrum reist het idee om de inzet van leden nog beter te structureren, via een Wereldbibliotheek-Vereniging. Die wordt uiteindelijk in 1925 opgericht. De vereniging zal inderdaad wat propagandawerk op zich gaan nemen, al wordt dit feitelijk voor het grootste deel toch nog verricht door medewerkers van de Wereldbibliotheek zelf.³²

Een van deze activiteiten is de zogenaamde boekententoonstelling. Dit is een mobiele uitstalling, gecombineerd met lezingen en 'lichtbeelden', verzorgd door Wereldbibliotheek-medewerker J.C. Winterink. Hij trekt met de tentoonstelling langs bedrijven en instellingen waar men verwacht een publiek van arbeiders te treffen. Ook vakbonden verlenen aan de tentoonstellingen hun medewerking. De verkoop aan deze stands is redelijk succesvol, doordat er een zogenaamd Abonnement naar Vrije Keuze wordt aangeboden, dat op afbetaling voldaan kan worden. Maar in 1936 wordt dit abonnement door de Vereniging voor de Behartiging van de Belangen des Boekhandels (VBBB) onmogelijk gemaakt, vanwege de inkomstenderving die het zou betekenen voor de boekhandels. Ook het Kleine Abonnement wordt door de VBBB onmogelijk gemaakt. Met dit abonnement

31 De Glas, *Nieuwe lezers*, 92; 106.

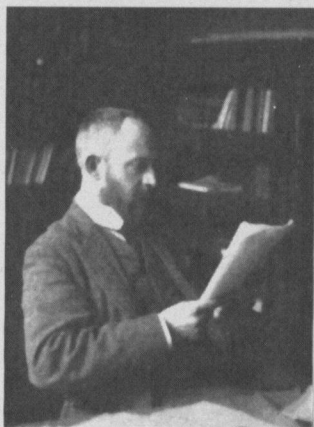
32 Ibidem, 88-89; 109; 115.

had de Wereldbibliotheek een poging gedaan om de lagere klassen, die in deze jaren het meest te lijden hebben onder de economische crisis, toch nog in staat te stellen haar boeken te kopen.³³

Al snel weet de Wereldbibliotheek dit probleem via een sluiproute op te lossen: het lidmaatschap van de Wereldbibliotheek-Vereniging (WBV) geeft voortaan korting op boeken van de Wereldbibliotheek. De WBV, wier activiteiten toch maar beperkt zijn gebleken, is dus geworden tot een boekenclub. De eerste in Nederland.³⁴

De nadagen van een ideaal

Even lijkt de Wereldbibliotheek met de boektentoonstellingen het middel gevonden te hebben om haar oorspronkelijke doelgroep te bereiken.

Nico van Suchtelen, opvolger van Leo Simons.

Maar al met al wordt het toch duidelijk dat het ideaal om juist de arbeiders de goedkope Wereldbibliotheek-uitgaven te laten kopen eigenlijk te hoog gegrepen is. Het moment begint aan te breken dat de directie zich er bij neer moet leggen dat de uitgeverij er is voor de middenklasse en niet voor de volksklassen.

Het aftreden van Leo Simons, in 1930, moet wat dat betreft haast wel invloed hebben op de houding van de directie. Simons verzette zich met hand en tand tegen een wijziging van de doelstelling. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een brief die hij in 1919 schreef aan Van Suchtelen, zijn beoogde opvolger. Hij reageerde in deze brief op een voorstel van Van Suchtelen om succesvolle werken nadat ze enige tijd in het goedkope abonnement waren aangeboden voor de 'normale' prijs van f3,50 per stuk te gaan verkopen. Het idee was waarschijnlijk dat de uitgeverij door uit dergelijke 'bestsellers' nog meer profijt te halen de minder goed lopende werken makkelijker zou kunnen blijven uitgeven. Ook hadden sommige auteurs er blijkbaar moeite mee dat hun succeswerken hun zo weinig opleverden.

Leo Simons reageerde furieus. Het voorstel kwam bij hem aan, schreef hij, 'als een klap op mijn kop'. De suggestie om boeken '(...) die we eerst

³³ Ibidem, 115; 127.

³⁴ Ibidem, 129.

goedkoop verkrijgbaar stellen, aan de groote menigte onttrekken en ze integendeel door belangrijke prijsverhooging alleen verkrijgbaar (te) stellen voor hen, die te ruim in hun geld zitten' wees volgens hem, in combinatie met eerdere voorstellen van Van Suchtelen, op een neiging om 'heel het doel onzer Maatschappij, de verspreiding van *goedkoope* lectuur te vernietigen.'

Aan deze onsociale tendens kan ik nooit mijn steun verleen; zij is volkomen in strijd met het doel van de maatschappij, zooals ik die gesticht heb. En ik moet zelfs tot eisch stellen, dat daaraan nooit getornd mag worden. (...) Auteurs, die niet sociaal genoeg voelen, om niet met ons doel in te stemmen, moeten maar bij een andere uitgeverij hun werk uitgeven. (...) Ik vertrouw dat je mijn principieel bezwaar zult billijken, niet alleen, maar ook bij nader overweegen geheel zult deelen.³⁵

Maar Simons kan niet tot in lengte van dagen hoeden over de idealen waarop hij zijn uitgeverij gegrondvest heeft. Tien jaar later treedt hij af als directeur, en wordt inderdaad opgevolgd door Nico van Suchtelen.

Met het vertrek van Leo Simons, en zijn overlijden twee jaar later verliest de Wereldbibliotheek haar geestesvader, maar misschien ook wel haar sociale geweten. Van Suchtelen is een kamergeleerde: hij heeft hart voor de literatuur, maar is niet erg betrokken bij problemen van volksontwikkeling. J.C. Winterink, die Van Suchtelen weer zestien jaar later opvolgt, is duidelijk iemand van de werkvloer. Hij schept er genoeg in mooi verzorgde boeken te vervaardigen, maar een visie op literatuur heeft hij volgens sommigen niet.³⁶

Winterink zal vooral naam maken door de manier waarop hij de Wereldbibliotheek-Vereniging leidt. De tot boekenclub verworden vereniging kent onder zijn leiding een bloeiperiode. Deze wordt mede bewerkstelligd wordt door het familiegevoel dat Winterink de leden geeft. Maar na de oorlog doet een nieuw fenomeen opgang: de pocket. Verschillende uitgevers brengen dergelijke series uit, en de Wereldbibliotheek laat na om in die ontwikkeling mee te gaan. De oorspronkelijke doelstelling van de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur wordt dan niet langer meer door haarzelf het beste nagestreefd, en de Wereldbibliotheek-Vereniging bloedt stilletjes dood.³⁷

35 Letterkundig Museum, archief Leo Simons, inv. nr. S 6233.

36 Niek Miedema, *Een dampkring van cultuur. De premie-uitgaven van de Wereldbibliotheek-Vereniging. 1925-1986* (Amsterdam 1995) 34-35.

37 Ibidem, 56; 63-64.

Conclusie

Leo Simons wilde met zijn goedkope boeken de massa in staat stellen zich aan een 'bronwel van beschaving en ontwikkeling' te laven. De massa bleek echter niet zo dorstig. Het had waarschijnlijk een beschavingsoffensief op zich gevergd om bij de lagere volksklassen een liefde voor goede lectuur op te wekken. Dat iemand die zelf was opgeleid tot leraar Nederlands, zich daar zo slecht van bewust was, is curieus.

Maar al was Leo Simons dan misschien diep in zijn hart niet tevreden over de verwezenlijking van zijn ideaal, zijn uitgeverij stelde toch veel mensen die wel graag goede boeken lazen in staat om deze in eigen bezit te krijgen. Een grote schat, daarin had Simons waarschijnlijk gelijk. En of deze mensen nu voortkwamen uit de volksklassen of de lagere middenklassen is eigenlijk niet belangrijk.

Het oorspronkelijke idealisme werd na het vertrek van Leo Simons naar de achtergrond gedrongen. En toen na de Tweede Wereldoorlog de pocket zijn intrede deed verdween de noodzaak voor een uitgeverij die zich speciaal toelegde op het goedkope boek. De Wereldbibliotheek werd een gewone uitgeverij. Van goede literatuur, niet van goedkope.